

١٠٤٥٧

دانشکده اصول الدین

دانشکده اصول الدین

تهران

گروه علوم قرآن و حدیث
پایان نامه کارشناسی ارشد

موضوع:

بررسی حقیقت و مجاز در قرآن

استاد راهنما:

دکتر حمید رضا مستفید

استاد مشاور:

دکتر منصور پهلوان

نگارش:

نرجس جبینی

نیمسال دوم سال تحصیلی ۸۶ - ۸۵

۷۲۷
۵۴۵
۱۰
الف

کتابخانه اساتید دانشگاه تهران
تهران

۱۳۸۷ / ۲ / ۵

كلية أصول الدين تهران

قسم: علوم القرآن و الحديث

رساله ماجستير

عنوانها:

تحقيق الحقيقه و المجاز فى القرآن

الاستاذ المشرف:

الدكتور حميدرضا المستفيد

الاستاذ المشاور:

الدكتور منصور البهلوان

اعداد:

نرجس جيبينى

السنة:

1386-1385

يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ

وَجِئْنَا بِبِضَاعِهِ مُزْجَاهٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا

إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ

قدر دانی:

زندگی صحنه یکتای هنرمندی ماست،

هر کسی نغمه خود خواند و از صحنه رود

نغمه پیوسته به جاست

خرم آن نغمه که مردم بسپارند به یاد

حمد و ستایش خداوندی را که به این بنده حقیر توفیق گام نهادن در راه تحصیل علوم قرآن و حدیث را عطا نمود.

و هرچند سرانجام پژوهش، تدوین مطلبی است که در آینه آن تنها نام پژوهشگران تکرار می‌گردد، اما چنین جلوه‌ای و امدار پرتو تلاش هدایت‌گری است که همت والای خویش را خالصانه در طبق تلاشی ارزنده می‌نهد تا مشکلات راه بر رهپویان هموار گردد. بر همین اساس بر خود می‌دانم که از زحمات بی دریغ استاد ارجمند جناب آقای دکتر مستفید و جناب آقای دکتر پهلوان صمیمانه تشکر کنم و درود بی کران خود را نثار لحظه‌های زلال‌شان نموده، و موفقیت ایشان را از خداوند متعال خواستارم.

تقدیم:

به پیشگاه او که در کعبه دیده گشود و در محراب جان نثار کرد او که رساترین ندای عدالت، اسوه

بندگی و اخلاص و امام صالحان روی زمین است، امام علی (علیه السلام)

و تقدیم به کوثر معرفت و کمال، دخت گرامی پیامبر صلی الله علی و آله و سلم، فاطمه زهرا (علیها

السلام)

سپاسگزاری:

سپاس و ستایش خدایی است را که به واسطه علمش علماء و به واسطه فضلش، فضلاء و به واسطه حکمتش، حکماء را به سوی ما فرستاد که از تاریکی‌های جهل و ظلمات نادانی رهایی یافته و در دریای معرفتش، غوطه‌ور شویم، پس سزا است که فرستادگان رحمتش را چونان گوهری ارج نهمیم و به مصداق کلام «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» و به رسم قدماء و فضلاء راه معرفت، بی‌ادعا، در ابتدای این رساله تحقیقی، بر خود فرض می‌دانم که از پدر و مادر و همسر و فرزندان و همچنین تمامی معلمان و اساتید و سروران و دانشمندانی که افتخار شاگردی، در محضر ایشان را داشته‌ام و در مراحل تحصیل، بذریعۀ معنا و معرفت را بر زمین دلم پاشیدند و چگونه بودن را به شاگردان خود، آموخته‌اند مخصوصاً، جناب آقایان دکتر عسکری، دکتر میرباقری، دکتر تاجری، دکتر قندهاری، دکتر سلیمانی، دکتر عابدی و همچنین حضرت علامه عسکری که از محضرشان بهره برده و خوشه‌ها چیدیم تقدیر و تشکر نموده و سلامت و موفقیت روز افزون شان را از ایزد منان خواستارم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده.....
۲	مقدمه.....
۶	فصل اول: کلیات پژوهش.....
۷	۱- بیان مسأله.....
۷	۲- پیشینه پژوهش.....
۹	۳- ضرورت و اهمیت پژوهش.....
۹	۴- روش پژوهش.....
۱۱	۵- فرضیه‌ها.....
۱۱	۶- کلیدواژه‌ها.....
۱۳	۷- پرسش‌های پژوهش.....
۱۴	۸- اهداف پژوهش.....
۱۴	۹- تحلیل منابع پژوهش.....
۱۵	۱۰- محدودیت‌های پژوهش.....
۱۵	۱۱- نتایج پژوهش.....
۱۶	۱۲- سیر کلی مباحث.....

- فصل دوم: آیا مجاز و استعاره در قرآن به کار رفته است یا نه؟ ۱۷
- ۱- تمهید ۱۸
- ۲- جایگاه علوم بلاغی (مجاز و استعاره) در قرآن ۱۸
- ۳- بررسی اقوال مخالفین و موافقین وقوع مجاز در قرآن ۲۰
- ۳-۱- معنای مجاز نزد مخالفین و موافقین وقوع مجاز در قرآن ۲۰
- ۳-۲- آیا مجاز به معنای کذب است؟ ۲۱
- ۳-۳- تفاوت معنای کذب و مجاز ۲۳
- ۴- تضارب آراء مخالفین و موافقین وقوع مجاز در قرآن ۲۳
- ۵- آیا تقسیم لفظ به حقیقت و مجاز بدعت است؟ ۲۷
- ۶- وضع و علاقه لغویه چیست؟ ۲۸
- ۷- منشأ علاقه چیست، واضح کیست؟ ۲۹
- ۸- شبهات دیگری که از سوی مخالفین وقوع مجاز بیان شده است؟ ۳۱
- فصل سوم: تاریخچه تطور اصطلاح مجاز ۳۵
- ۱- تمهید ۳۶
- ۲- وضعیت علوم و ادبیات در زمان جاهلیت و صدر اسلام ۳۶
- ۳- بلاغت، مجاز و استعاره در عصر عباسیان ۳۹

عنوان	صفحه
۴- تطور و تحول مجاز از قرن دوم به بعد.....	۴۱
الف- ابو عبیده و مجاز.....	۴۲
ب- جاحظ و مجاز.....	۴۲
ج- ابن قتیبہ و مجاز.....	۴۵
د- علی بن عیسی الرمانی و مجاز.....	۴۶
ه- سید رضی و مجاز.....	۴۷
و- رشیق القيروانی و مجاز.....	۴۹
ز- عبد القاهر و مجاز.....	۵۰
ح- زمخشری و مجاز.....	۵۳
۵- ظهور قواعد خشک در تطور مجاز و استعاره.....	۵۵
الف- فخر رازی و مجاز.....	۵۶
ب- سکاکی و مجاز.....	۵۷
ج- خطیب قروینی و مجاز.....	۵۹
۶- مجاز از قرن ششم به بعد.....	۶۲
۷- دلایل بروز عقم و جمود در علوم بلاغت.....	۶۳

۶۶	..... فصل چهارم: بررسی حقیقت و مجاز در آیات قرآن
۶۷	..... الف- تمهید
۶۷	..... ب- بررسی آیات
۱۱۶	..... نتیجه گیری
۱۲۱	..... چکیده به زبان عربی (خلاصه)
۱۲۲	..... چکیده به زبان انگلیسی Abstract
۱۲۴	..... ضمائم:
۱۲۵	..... الف) تضارب آراء در مورد حقیقت و مجاز در سور حمد و بقره
۲۰۱	..... ب) جدول
۲۱۴	..... فهرست منابع

چکیده:

پژوهش حاضر پیرامون «بررسی حقیقت و مجاز در قرآن» شکل گرفته است و شامل پنج فصل؛ کلیات پژوهش، بررسی پیرامون نظریه موافقین و مخالفین وقوع مجاز در قرآن، بررسی مجاز در آیات سوره بقره از دیدگاه مفسرین مختلف، و بررسی آراء سیدرضی (ره) در مورد مجازات کل قرآن می‌باشد.

مطالبی که در فصل اول مورد بررسی قرار گرفته است، اشاره‌ای به پیشینه پژوهش دارد، بدین معنا که از قرن دوم هجری، دانشمندان بسیاری به تألیف کتبی در این زمینه پرداخته‌اند. همان‌گونه که سیدرضی (ره) کلیه آیاتی که اشاره به مجاز و استعاره دارد را در کتابی به نام تلخیص البیان فی مجازات القرآن جمع‌آوری نموده است. اما در فصل دوم، اقوال مخالفین و موافقین وقوع مجاز در قرآن بررسی گردیده است، بدین معنا که آن‌ها مجاز را برابر با کذب دانسته و معتقدند که متکلم در صورتی از حقیقت به مجاز روی می‌آورد که به‌کار گرفتن الفاظ حقیقت برای او ضیق گردیده و از تعبیر حقایق عاجز باشد و هر دوی آن‌ها، یعنی کذب و التجاء به مجاز برای خداوند تعالی محال است و کسانی که موافق وقوع مجاز در قرآن می‌باشند نیز این شبهه را باطل دانسته و آن را رد نموده‌اند.

در فصل سوم نیز تطوری در اصطلاح مجاز شده است. بدین طریق که اقوال و نظرات دانشمندان علوم بلاغت از اواخر قرن دوم هجری که درباره مجاز و استعاره مؤلفاتی داشته‌اند، مانند ابوعبیده، جاحظ و ابن‌قتیبه و سیدرضی (ره) و... مورد بررسی قرار گرفته است، به این صورت که ابتدا، اطلاعاتی درباره دانشمند علوم بلاغی داده شده است و بعد از آن نظراتشان درباره مجاز و استعاره بررسی شده و سیر تطور تدریجی مجاز و استعاره در قرون مختلف تاریخ چگونه بوده است.

در فصل چهارم نظرات و دیدگاه سیدرضی (ره) در مورد مجازات کل قرآن مورد بررسی قرار گرفته است. و در انتها در قسمت ضمائیم تطبیقی بر روی آیات سوره حمد و بقره از نظر دانشمندان و علمای علوم بلاغت از جنبه مجاز و استعاره صورت گرفته و براساس این مطابقت جدولی نیز تنظیم گردیده است که در آن ۲۰۷ آیه از ابتدا تا انتهای قرآن به نمایش گذاشته شده است.

مقدمه

حَمْدًا لِمَنْ عَلَّمَ بِالْقَلَمِ، فَلَوْ لَأَلَّامَ لَمَّا وَصَلَ عِلْمَ الْأَوَّلِينَ إِلَى الْآخِرِينَ.

امتیاز انسان به سبب علم و دانش بوده و به دست آوردن علم و دانش نیز با تعلم صورت گرفته و آلت تعلم نیز زبان است و برتری زبان نیز فی ذاته، به وسیله تکلم و بیان می‌باشد، اما منظور از بیان، ادا نمودن معانی است، به طوری که بیشترین تأثیر را در فهم داشته و از نظر تلفظ آسان و نوازشگر گوش بوده و بر آن سنگینی نکند و... و شاید بتوان زبان عربی را با توجه به ممیزات نام برده شده، یکی از جمله زبان‌هایی دانست که بر زبان‌های دیگر برتری دارد و ملاحظه می‌شود که این زبان، در عین حال که زبان امتی بت‌پرست و جاهل (که از نظر علوم بسیار فقیر بوده و حتی معلومات ناچیز عصر خود را نیز نداشتند) بوده، اما کامل‌ترین ادیان در آن ظهور نموده و به عنوان زبان دین و شریعت و زبان قرآن انتخاب شده است، قرآنی که در بین کتب نازل شده، تنها کتابی است که به عنوان معجزه الهی به وصف بلاغت، اختصاص داده شده و توانسته است بزرگترین انقلاب را در بشریت بوجود آورده و به اعتراف همه مسلمانان، به عنوان سرچشمه علوم اسلامی قرار گرفته و با دادن موضوعات مختلف راه را برای پیدایش علوم متفاوت گشوده است. از جمله علمی که دانشمندان در طی قرون و اعصار به آن توجه زیادی نموده‌اند علم تفسیر قرآن است و با توجه به کتاب‌های تفسیری موجود ملاحظه می‌شود که نظر مفسرین بر حسب زوایایی که به قرآن نگریسته‌اند و نواحی‌ای که در آن متخصص می‌باشند متفاوت است، به طور مثال: نحویون در تفسیر قرآن کریم بیشتر به مباحث اعراب پرداخته و قواعد نحوی را نقل نموده‌اند، چنان‌که زجاج در کتاب (البسیط) این‌گونه عمل نموده است و گروه دیگر، لغویون هستند که در تفسیر قرآن کریم بیشتر از ناحیه لغات به آن نگریسته‌اند. موضوع مورد توجه اخباریون، قصص و اخبار امم اولیه و وقایع پیش آمده پیامبران با اقوامشان و نزول انواع عذاب‌ها می‌باشد مثل کتاب (عرائس المجالس، تألیف ثعلبی). نگاه فقهاء نیز برای تفسیر قرآن به ابواب فقهی و آیات الاحکام است مثل کتاب (الجامع احکام القرآن، تألیف قرطبی) و دانشمندان

علوم عقلیه نیز برای تفسیر قرآن کریم به اقوال حکماء و فلاسفه توجه نموده‌اند مثل کتاب (تفسیر کبیر، تألیف فخررازی). نوع دیگری از تفسیر نیز وجود دارد که اشاره به مجازات و استعارات قرآن دارد، در واقع تفسیر اعجاز بیانی قرآن می‌باشد مثل کتاب (تلخیص البیان فی مجازات القرآن، تألیف سیدرضی) و یا تفسیرهای دیگری که از دانشمندان علوم اسلامی در رابطه با بحث تفسیر، بجا مانده است.

یکی دیگر از مباحث علوم قرآن، که مفسران و متکلمان و بلاغیون در مورد آن صحبت‌های بسیاری نموده‌اند مبحث وجوه اعجاز قرآن کریم است.

اکثر مسلمانان به این مطلب که قرآن، در اسلوب و نظم، در علوم و حکمتش، در تأثیر هدایت و اخبار غیبی و... معجزه الهی می‌باشد اتفاق نظر دارند و همان‌طور که در مبحث تفسیر با توجه به تخصص علماء نوع تفسیر نیز متفاوت می‌گردید در این موارد نیز نظرات مختلفی از سوی دانشمندان ارائه گردیده است به طور مثال در مورد مبحث اعجاز قرآن از نظر بلاغت و فصاحت و اسلوب کلام این اختلاف نظرات مشاهده می‌شود بدین معنا که در بین مسلمانان، این نظر حکم فرما است که اعجاز قرآن از نظر اسلوب و نظم در بالاترین درجه از بلاغت و فصاحت قرار داشته [و پیامبر گرامی اسلام نیز برای اثبات این مطلب، به طور مداوم فصحاء و بلغای عرب را به آوردن مثل آن فراخوانده است که شاهد این تحدی آیات (ام یقولون افتراه، قل فأتوا بعشر سور مثله مفتريات؛ ۱۴ هود) یا (ام یقولون افتراه، قل فأتوا بسوره مثله؛ ۳۸ یونس) و... می‌باشد و آنها با اینکه فصیحان چیره دستی بوده و برای خاموش کردن نور قرآن از هیچ کاری فروگذار نمودند، از جمله گاهی عناد می‌ورزیدند، گاهی مسخره می‌کردند (و می‌گفتند: محمد؛ کاهن، مجنون و ساحر است یا کتاب الهی را سحر و شعر قلمداد می‌کردند و حتی شمشیرها را به گردن خود می‌پذیرفتند). اما از هیچ کدام نقل نشده است که با خود بیندیشید که به مبارزه و مقابله و معارضه لفظی با قرآن پردازند، تا جایی که قرآن عجز آنها را آشکار نموده و می‌فرماید: (قل لئن اجتمعت الانس و الجن علی ان یأتوا بمثل هذا القرآن، لا یأتون بمثله و لو کان بعضهم لبعض ظهیرا؛ اسرا، آیه ۸۸) و علاوه بر آن ملاحظه می‌شود که در طول اعصار افراد زیادی با قبول این مطلب که قرآن از نظر اسلوب و نظم نیز معجزه الهی است) برای اثبات اعجاز بلاغی و برای شناخت وجوه اعجاز قرآن از نظر بلاغت و احکام مربوطه به آن از جمله مجاز و استعاره و... اهتمام ورزیده و مصنفاتی نیز تألیف نموده‌اند، تا جایی که برای مباحث بلاغی قوانینی وضع نموده و ثابت نموده‌اند که برای کلام خداوند تعالی، اسلوب خاصی وجود دارد که اهل آن و کسانی که قرآن با گوشت و خون آنها ممزوج گشته، آن را می‌شناسند به طوری که وقتی آن را تلاوت نموده یا می‌شنوند احساس می‌کنند که در زمان وحی قرار دارند (که از جمله این مؤلفین می‌توان عبد القاهر را به عنوان واضع

قوانین بلاغی نام برد) و از سوی دیگر کسانی که مخالف اعجاز بلاغی قرآن می‌باشند نیز اقوالی را مطرح کرده‌اند از جمله قول به صرفه است که مشمول نظریه‌ای است که ابواسحاق نظام [او یکی از ائمه معتزله در قرن سوم متوفی ۲۳۱ است و با طرح نظریه صرفه، قول به اعجاز قرآن را رد نموده است که این نظریه هم اکنون نیز طرفدارانی دارد.] مطرح نموده است، بدین معنا که: اعجاز قرآن از حیث فصاحت و بلاغت و زیبایی نظم و اسلوب، که از قدرت بشر خارج باشد، نیست بلکه هرگاه یکی از بلغاء و فصحای عرب بخواهد مثل آن را بیاورد، خداوند بین آنها و انجام کار، حایل می‌شود و در مقابل این نظریه، افراد دیگری که با دلایل روشن این نظر را رد نموده‌اند قرار گرفته‌اند.

آن‌ها می‌گویند: سرّ اعجاز قرآن در نظم و اسلوبش می‌باشد که عرب جاهلی آن را می‌شناخت و نظیر آن در کلام و زبان آن‌ها وجود داشت و حکم تحدی (آوردن به مثل قرآن) نیز همین است که آنها را دعوت می‌کند که به اسالیب و نظم نظر نموده و در طریقه آن تدبر نمایند و اثر شگفت انگیز آیات در نفوس خود در هنگام تلاوت آن مشاهده نموده و اگر ملاحظه می‌شود که عده‌ای به هدایت آن دسترسی پیدا نموده‌اند به دلیل جهل آنها به این زبان و اسرار بلاغت آن می‌باشد، زیرا در طول اعصار مختلف ملاحظه گردیده است که اسلوب قرآن اسلوبی است که عرب جاهلیت (بافطرتشان) آن را می‌فهمیدند همانطور که فلاسفه و اهل علوم، آن را می‌فهمند و حتی گروه‌های مختلف مذهبی در بین مسلمانان (باتوجه به تأویل‌های مختلفی که از آن داشتند) نیز آن را می‌فهمیدند و علوم بسیار زیادی از باغهای پرمیوه‌اش چیده‌اند. به طور مثال: علمای علوم بلاغت که با توجه به اسالیب و نظم قرآن و هر آنچه که از احکام بلاغی در آن، مانند استعاره و مجاز و بدیع و... را ملاحظه نموده‌اند فقط آن‌ها را نامگذاری نموده و آن‌ها را به صورت علوم مصطلح امروز تدوین نموده‌اند.

اما نکته قابل توجه این است که افرادی قرآن را تلاوت می‌کنند اما نمی‌دانند مجاز و استعاره آن چیست ولی شیرینی و حلاوت و... را حس می‌نمایند که در این صورت می‌توان بیان نمود که اکثر مردم، معنای شعر را فهمیده و از آن لذت برده‌اند بدون آن‌که خود شاعر باشند درحالی که معنای ردیف و سجع و قافیه را نیز نمی‌دانند و قرآن هم در عین حال که از همین لغات و الفاظ مطابق با عادت عرب بوده و خارج از عادت آن‌ها نمی‌باشد استفاده نموده است اما گویا این لغات و الفاظ از وراء زبان خارج نمی‌گردد و به نظر می‌رسد که از وراء نفس است بدین معنا که اسلوب و نظم آن، برسبیل طریقه نفسانی است نه بر طریق لسانی بدین معنا که آیه را به صورت عربی و هر آنچه که در احکام آن اعم از لغت و نحو و تلفظ و قرائت و بلاغت و

مجاز و استعاره می‌باشد، قرائت می‌کنی اما اثر آن در نفس انسان مؤثر می‌افتد و اثر شگفت‌انگیز آن در نفوس می‌باشد.

اما نکته‌ی لازم به ذکر در این پژوهش این است که به طور کلی اشاره‌ای به اختلاف نظر مفسران در علوم تفسیر و اختلاف نظر علمای علوم بلاغت و مخالفان این علوم گردیده و در طول تحقیق نیز نظر موافقان و مخالفان مجاز و استعاره بررسی گردیده است.

فصل اول

کلیات پژوهش

۱- بیان مسأله:

لازم به ذکر است که برای درک دقیق معانی عبارات قرآنی، باید شناخت دقیقی از معانی مفردات و نقش آنها در جملات داشت و فهم دقیق مفردات درپاره‌ای از موارد مبتنی بر تشخیص کاربرد یک کلمه است بدین معنا که آیا ارتباط لفظ و معنا به صورت حقیقت است یا به صورت مجاز و راه‌های شناخت استعمال کلمه در معنای حقیقی و یا تجوز به معنای مجاز چگونه می‌باشد، به طور مثال در قرآن آیاتی داریم مثل (ید الله مغلوله) یا (ثم استوی علی العرش) که در طول اعصار، تفسیرهای مختلفی برای این گونه آیات شده است و فرقه‌های مختلف مذهبی بوجود آمده‌اند، مانند گروه ظاهریه و مجسمیه و... که برای خداوند دست قائل شده‌اند و دچار انحرافات تفسیری گردیده‌اند و موارد مشابه دیگر که با فهم دقیق این عبارات که آیا منظور از (ید) معنای حقیقی مدنظر است یا می‌توان آن را بر معنای مجازی آن حمل نمود، مورد بررسی قرار گرفته است.

۲- پیشینه پژوهش:

در طول قرون و اعصار دانشمندان زیادی به مبحث مجاز و استعاره در قرآن توجه نموده و در مورد آن مؤلفاتی تصنیف نموده‌اند به طور مثال:

ابوعبیده اولین کسی است که مبحث مجازات در قرآن را در کتابش به نام مجازالقرآن جمع‌آوری نموده است او در این کتاب، تمام آیات قرآن از اول سوره حمد تا آخر سوره فلق که از نظر او نیاز به تأویل و تفسیر داشته

است را به صورت ترتیبی استخراج نموده و آن‌ها را مجاز می‌داند حال آن‌که در مورد روش او بیان گردیده است که منظور از مجاز نزد او، تفسیر و تأویل آیات می‌باشد.

بعد از او سیدرضی (ره) نیز از مجازات در آیات قرآن به صورت تطبیقی پرده برداشته است و در واقع کتاب او تفسیر بیانی قرآن می‌باشد بدین معنا که او مجازات و استعارات در کل قرآن را به صورت ترتیبی مورد بررسی قرار داده است.

یکی دیگر از افرادی که مجازات و استعارات آیات کل قرآن را مورد بررسی قرار داده است زمخشری در کتاب تفسیر الکشاف می‌باشد.

همچنین معاجم لغت [که زمخشری به نام (اساس البلاغه) و ابن حجر عسقلانی به نام (غراس الاساس) درباره مجاز، تدوین کرده‌اند.] از جمله مؤلفات درباره مجاز می‌باشد و لازم به ذکر است که مبنای این دو کتاب جمع‌آوری لغاتی که به صورت مجاز استعمال گردیده‌اند، می‌باشد.

از جمله دانشمندانی که به بررسی مجاز و استعاره در آیات قرآن پرداخته‌اند می‌توان زرکشی و سیوطی را نام برد اما آن‌ها بیشتر مجازات لغوی را مورد بررسی قرار داده و تلاش آن‌ها به صورت ترتیبی و از ابتدای قرآن نمی‌باشد در واقع آن‌ها آیات قرآن را به عنوان شاهد مثال برای تعاریفی که از قواعد مجاز و استعاره داشته‌اند، آورده‌اند و این همان کاری است که جاحظ و بعد از او عبدالقاهر و سکاکی و خطیب قزوینی و... از دانشمندان علوم بلاغی در طی قرون انجام داده‌اند.

۳- ضرورت و اهمیت پژوهش:

در این پژوهش شناخت نسبتاً دقیقی از مجازات در قرآن اعم از مجاز لغوی یا مجاز عقلی و استعارات با انواع آن به دست می‌آید زیرا درک دقیق معانی عبارات قرآن مبتنی بر فهم دقیق مفردات و نقش کلمات در جمله است که فهم دقیق مفردات در پاره‌ای از موارد نیز مبتنی بر تشخیص کاربرد یک کلمه است بدین معنا که کاربرد یک کلمه آیا بر سبیل حقیقت یا مجاز می‌باشد که تشخیص این موضوع نیز در تفسیر قرآن بسیار مهم است.

۴- روش پژوهش:

مطالب این پژوهش بدین طریق است که در بخشی از آن، تاریخچه و تطور و مجاز و نظرات مخالفین و موافقین وقوع مجاز در قرآن و روش دانشمندانی که درباره این موضوع مؤلفاتی دارند (از قرن دوم هجری تا قرون معاصر) مورد مقایسه و بررسی قرار گرفته است.

اما در بخش دیگری از پژوهش به بررسی مجازات و استعارات آیات قرآنی پرداخته شده است بدین معنا که آن دسته از آیات قرآن (از ابتدای سوره حمد تا انتهای قرآن) که در آن اشاره به مجاز داشته است مورد بررسی قرار گرفته است به‌طور مثال ابتدا آیه و ترجمه آن نوشته شده سپس مفردات آیه که در آن معنای مجازی مطرح بوده است را استخراج نموده و بعد از آن نظرات دانشمندان و مفسران و نحویون (به ترتیب قرون تا عصر معاصر) که در مورد مجاز بودن آیه مورد نظر یا بالعکس سخنی داشته‌اند مورد بررسی قرار گرفته و بعد از آن نتیجه‌گیری شده است که این دانشمندان و کتاب‌های آن‌ها از قرن دوم هجری تا قرن معاصر به ترتیب عبارت‌اند از:

ابوعبیده و کتاب مجازالقرآن، سیدرضی و کتاب تلخیص البیان فی مجازالقرآن، زمخشری و کتاب‌های الکشاف و اساس البلاغه، طبرسی و کتاب مجمع‌البیان، ابن عطیه و کتاب محررالوجیز، ابوحیان و کتاب بحرال محیط، زرکشی